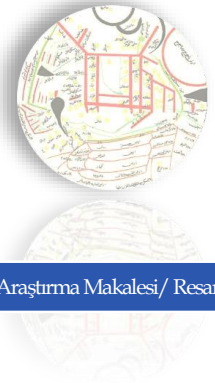

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
28. Sayı/Issue Ağustos/August 2022
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut450>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Risâle-i Tıbb Adlı Bir Tıp Metni ve Dil Özellikleri

A Medical Text Named *Risâle-i Tıbb* and its Language Features

Öz

Bu çalışmada mensur olarak kaleme alınan *Risâle-i Tıbb* adlı tıp eserinin tanıtılması ve başlıca dil özelliklerinin verilmesi amaçlanmıştır. *Risâle-i Tıbb* adlı tıp yazması, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil YzA 671 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Sayfaları eksik olan yazmada 40 bap bulunduğu anlaşılmaktadır. Yazmada genellikle her sayfada 15 satır bulunmakla birlikte satır sayıları değişebilmektedir. Yazmada bazı kelimeler dışında hareke kullanılmamıştır. Bu tıp yazmasının kim tarafından yazıldığı ya da istinsah edildiği bilinmemektedir. Yazmada kitabın adına dair herhangi bir bilgiye de rastlanılmamıştır. Çeşitli hastalıkların tedavileri yöntemlerinden bahseden eserde bu hastalıkları iyileştirdiği düşünülen bitkiler, hayvanlar ve çeşitli maddelerden yararlanılmıştır. Eserde yer alan tedavi yöntemleriyle Anadolu sahasında yazılan önemli tıp eserleri arasında çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Anadolu sahasında yazılmış tıp eserlerinde olduğu gibi arı bir dille kaleme alınan eserde yazıldığı eserde Oğuz Türkçesini yansıtan bazı yazım, ses ve biçim özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler, eserin o döneme ait başka bir eserden ya da eserlerden yararlanılarak oluşturulduğunu düşündürmektedir. Eklerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanmış veya ters uyumsuz örnekleri ise eserin istinsah edildiği döneme ait özellikler olarak değerlendirilebilir. Eklerde tespit edilen bu veriler, bu tıp eserinin XVIII. yüzyıla doğru yazılmış olabileceğini düşündürülebilir. *Risale-i Tıbb* adlı eserde yer alan tedavi yöntemleri ve tıbbi terimlerin eski tıp alanındaki çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Risâle-i Tıbb, Oğuz Türkçesi, tıp el yazmaları, dil özellikleri.

Abstract

In this study, it is aimed to introduce the medical work called *Risâle-i Tıbb*, which was written as a prose, and to give its main language features. The medical manuscript called *Risâle-i Tıbb* is registered in the Ankara National Library Manuscripts Collection with the archive number 06 Mil YzA 671. It is understood that there are 40 chapters in the manuscript with missing pages. In the manuscript, there are usually 15 lines on each page, although the number of lines can vary. Except for some words, vowel point was not used in the manuscript. It is not known who wrote or copied this medical manuscript. No information about the name of the book was found in the manuscript. In the work, which talks about the treatment methods of various diseases, plants, animals and various substances that are thought to cure these diseases were used. There are various similarities between the treatment methods in the work and the important medical works written in the Anatolian field. These features suggest that the work was created by utilizing another work or artifacts from that period. The examples of the affixes that are related to the flatness-roundness harmony or inversely discordant can be evaluated as the features of the period in which the work was copied. These data identified in the appendices, XVIII. It may suggest that it may have been written towards the turn of the century. It is thought that the treatment methods and medical terms in the work called *Risale-i Tıbb* can contribute to the studies in the field of ancient medicine.

Keywords: Risâle-i Tıbb, Oghuz Turkish, medical manuscript, language features.

Mehtap Alper*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi
Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi,
Sivas/Türkiye.
Elmek: alper.mehtap@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3024-5378

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 27.09.2021
Kabul Tarihi: 01.05.2022
E-yayın Tarihi: 25.08.2022

Atıf/Citation:

Alper, M. (2022). Risâle-i Tıbb Adlı Bir Tıp Metni ve Dil Özellikleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (28), s. 119-131.

Giriş

Türk tıbbı konusunda bilgi veren ilk metinlerin Uygur dönemine dek uzandığı bilinmektedir. Bu metinler, Turfan'da bulunmuştur (Sertkaya, 1997). Metinlerde kullanılan tıp terimlerinin önemli bir bölümünü ise Türkçe kökenli kelimeler oluşturmaktadır (Batmaz, 2013:39).

İslamî dönemde Tamgaç Buğra Karahan'ın, Semerkant'taki evlerinden birini hastaneye dönüştürmesi, Karahanlı döneminde tıp bilimine verilen önemi göstermektedir. Tamgaç Buğra Karahan'ın evlerinden birini hastaneye dönüştürmesindeki amaç, yoksul ve çaresiz insanlara olanaklar sağlayabilmektir. O döneme ait bu önemli gelişmenin yanı sıra Karahanlı Türkçesi eserlerinden Divânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de yer alan terimler de o dönemin tıbbî söz varlığına dair önemli bilgileri vermektedir (Murad, 2019: 57).

Tıp biliminin ilerlemesinde Büyük Selçuklular da önemli katkılarda bulunmuştur (Atçeken ve Bedirhan, 2012: 158-159). Bu dönem tıbbi incelendiğinde tıp eğitimine verilen önem dikkat çekmektedir. Selçuklularda tıp eğitimi, bîmâristan ve darüşşifa gibi kuruluşlar sayesinde yapılmıştır. Yerleşik tedavi hizmetlerinin yanı sıra daha çok seyyar hastanelere ağırlık verilmiştir. Sultan Alparslan ve Melikşah döneminin en önemli sağlık kuruluşu olarak bilinen Adudî Hastanesi'nde bir yandan sağlık hizmeti verilirken diğer yandan sağlık eğitimleri de verilmiştir (Yoska, 2005:141-142). Anadolu'daki Oğuz Türkçesine dayalı tıp dili geleneğinin başlangıcı da Selçuklularla başlamıştır. Bu gelenek, daha sonra Beylikler Dönemi ve Osmanlı tıbbında da etkili olmuştur (Doğan, 2010: 315-316). Anadolu Selçuklu tıbbının en önemli yönlerinden biri, tıp dilinin Türkçeleşmesidir (Bayat, 2010: 279). Anlaşılır bir Türkçeyle yazılan bu eserlerle halka fayda sağlamak amaçlanmıştır. Böylece Türkçe tıp eserleri, tıp dilinin büyük oranda Türkçeleşmesine ve dolayısıyla ciddi bir Türkçe tıp terminolojisinin oluşmasına katkı sağlamıştır (Cavlıoğlu, 2009: 11). Bununla birlikte uzmanlık eseri niteliği taşıdıkları için tıp eserlerinde alıntı kelimelere yer verilmiş olduğu da görülmektedir (Doğan, 2010: 315-316).

Bu çalışmada ele alınacak olan *Risâle-i Tıbb* adlı eserde Anadolu sahası tıp metinlerinde olduğu gibi sade bir dil kullanılmıştır. Çalışmada eser, tanıtıldıktan sonra eserde görülen başlıca yazım, ses ve dil özelliklerine de değinilecektir.

1. Nüsha Özellikleri

Çalışmamıza konu olan tıp içerikli yazma eser, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda *Risâle-i Tıbb* adıyla ve 06 Mil YzA 671 numarasıyla kayıtlıdır. Harf filigranlı kâğıt üzerine yazılmış olan eser, ciltsizdir. Ölçüsü 240x180 - 150x80 mm'dir. Kütüphane kaydında 21 yapraktan oluştuğu belirtilen eser, 11 yapraktan oluşmaktadır. Yazmada 15 satırdan oluşan sayfalar bulunmakla birlikte satır sayıları değişkenlik göstermektedir. Yazmanın birkaç sayfasında bazıları yazının üzerine denk gelmiş olan ve kandil yağından kaynaklandığı tahmin edilen lekeler bulunmaktadır:

ve ufaçuk çibanları dañı giderir ve eger nişastâyı za'Öferâna (6b/7) .

2. Eserin İçeriği

Risâle-i Tıbb, sayfaları eksik mensur bir tıp eseridir. Kitabın adı, yazmada geçmediği gibi yazar ya da istinsah bilgisiyle ilgili bir kayıta bulunmamaktadır. 1a sayfasında kitabın 40 baptan oluştuğu belirtilen bu eserin yazılma amacı şöyle ifade edilmiştir: “*Çırk bāb üzre rabt u tesvîd eyledüm-ki bu risāleyi...*” (1a/12-13).

Risâle-i Tıbb adlı yazma, besmele ve hamd ü sena ile başlamaktadır. Daha sonra ise bir hadis yer almaktadır. Eserin yazılış sebebinin Hz. Muhammed’in hadisi gereğince olduğu belirtilmiştir. Bu bilgilerin verildiği 1a sayfası şöyledir: “*bismi’llāhi’r-raḥmāni’r-raḥîm ḥamd ü sipās şükr ü bi- kıyās ol ḥālîkū’l-cin ve’l-nās ḥāzretlerine olsun-ki celle celālühü ve Ömr-i nevāle bu mevcūdātı Öademen vüçüda getürdi ve medḥ-i bi-ğāye śalavāt bi-nihāye ol ḥāzret-i muḥammedü’l- muṣtafa śallallāhü teŖāla Ŗaleyhi ve sellem ḥāzretlerine olsun-ki ḥādîs-i şerîflerinde buyurmuşlar ki ḥayrū’n-nās men yenfeu’n-nās deyiü buyurdıkları fehvāsıyla bu ḥākîrū’l-fakîr daḥı diledi-ki Ŗilm-i tıbdan bir kitāb-ı muḥtar taśnîf idelüm bu risāle bu maḥlûka musallaḥ olan emrāz-ı muhteliflerüñ sebebi devā ve edviyelerüñ Ŗilāclaruñ ve muŖalecelerüñ iŖlām ve beyān eylemek için insānda žuhūr ve vākıŖ olan emrāz günāgün olup ve muŖalece daḥı dürlü dürlü olup çok olmağın çırk bāb üzre rabt u tesvîd eyledüm-ki bu risāleyi mutālaŖa idüp bundan bir muŖalece veyāḥūd bir edviye aḥzına tālib olan çarındaşlar zaḥmet çekmeyeler tālibüñ maḥlûbı* (1a/1-15)

Eserde göz, baş, kulak, burun, diş vb. ile ilgili hastalıkların tedavileri bitkilerden, hayvanlardan ya da birtakım maddelerden faydalanılarak anlatılmıştır. Bunlardan oluşan çeşitli karışımlar da verilmiştir. Ayrıca bitkilerin ele alınan hastalıklara etkilerine de yer verilmiştir.

Eserde ele alınan tedavi yöntemleriyle Anadolu tıbbının önemli eserleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerliklerin bulunduğu eserlerden biri, XIV-XV. yüzyıllar arasında yaşamış olan ünlü tabiplerden Hızır Hacı Paşa’nın *Müntehab-ı Şifā’sı* (Önler,1990:3) diğeri ise yine hemen hemen aynı yüzyıllarla tarihlendirilebileceği düşünülen *Kitāb-ı Tıbb-ı Latîf* adlı eserdir (Cavlazoğlu, 2009:3) Tespit edilen benzerlikler şöyledir:

“...diğeri **yāsemîn yağından** fitil idüp yandursalar daḥı kulağa kosalar ağrısın giderür.” (Kitāb-ı Tıbb-ı Latîf; Cavlazoğlu,2009: 115;70b-9); “eger penbenden bir fetîl idüp **yāsemîn yağıyla** bulayup kulağına tamzursalar sağır kulağa fāŖide ide.” (Risāle-i Tıbb; 4b/10-11).

“...bir miqdār **maṣtakî saḥk** idüp diş etlerine yapışduralar gice erimeyüp bile yatup bir kaç defŖa böyle etseler diş etlerini muḥkem eyleye ziyāde mücerrebdür” (Kitāb-ı Tıbb-ı Latîf; Cavlazoğlu, 2009:68;31b-1); “**mezdeki** sakızı diş etin perkidüp ve ağrısın defŖ eyleye.” (Risāle-i Tıbb 6a-7-8)

“...her ki **şığır boynuzın** yüzük eyleyüp dakınsa gözünüñ ağıñ gidere (Müntehab-ı Şifā’; Önler, 1990: 36, 48a-3); “**Şığır boynuzu** ki mühre taŖbir iderler her kim zeh-gir idüp barmagına geysa gözine aq düşmeye ve düşmiş ise fāŖide eyleye.” (Risāle-i Tıbb:2b/9-10)”

“eger çok **sigegi** dërşürseler ve kurutsalar ve yumşak döğüp göze çekseler ve başa sürtseler göz ağrısın gidere... (Müntehab-ı Şifā’;Önler,1990: 36;47b-10); “...**çara sigegi** vāfir devşürüp ve kurudup ve yumşak saḥk idüp göze çekseler gözün ve başuñ ağrısın gidere.” (Risāle-i Tıbb:2b/12)

Kırk baptan oluştuğu belirtilen eser, 17. babın bir kısmından sonra yarım kalmaktadır.

Eserde ele alınan konular, kısaca şöyledir:

Birinci bāb: Bu bölümde göz ağrıları, göz sulanması ve gece körlüğü gibi göz hastalıklarından bahsedilmektedir .

İkinci bāb: Baş, şakak, menenjit, melankoli gibi hastalıkları iyileştirilebileceği düşünülen bitki ya da hayvansal ürünler üzerinde durulmaktadır

Üçüncü bāb: Kulakla ilgili hastalıkların tedavi yöntemlerinden bahsedilmektedir.

Dördüncü bāb: Burun, geniz ve enseyle ilgili hastalıklara ve nisyan (unutkanlık) adı verilen hastalığa iyi geldiği belirtilen ilaçlardan bahsedilmektedir.

Beşinci bāb: Diş ağrısı, dişteki çürük etleri iyileştirme, diş kanaması gibi dişle ilgili hastalıkların iyileştirilmesine yönelik uygulamalardan söz edilmektedir.

Altıncı bāb: Yüz, yanak ve çeneyle ilgili rahatsızlıkların ele alındığı belirtilen bu kısa bölümde yüzdeki çıban ve “çığd” adı verilen çiller için tedavi önerileri ele alınmıştır.

Yedinci bāb: Ağız ve dille ilgili hastalıklara ayrılmıştır.

Sekizinci bāb: Boğazdaki şişler, çene ağrısı, boğaza sülük yapışması, boğaz hastalıklarına iyi geldiği düşünülen bitkiler veya hayvansal gıdalar ile bunların çeşitli niteliklerinden bahsedilmektedir.

Doğuzuncu bāb: Hanazir (çıban, sıracı) adı verilen çıbanların bitkiler ve hayvansal yağlar gibi yöntemlerle tedavisine yer verildiği kısa bir bölümdür.

Onuncu bāb: Göğsün balgamdan temizlenmesi, sesin güzelleşmesi ve göğüs ağrıları konuları üzerinde durulmuştur.

On birinci bāb: Nefes darlığı ve ciğer hastalıklarının tedavi yollarından bahsedilmektedir.

On ikinci bāb: Mide hastalıklarına iyi gelen bitkilerden bahsedilmektedir.

On üçüncü bāb: Yürek oynaması ve hafakana (kalp çarpıntısına) iyi geldiği düşünülen tedavi önerileri yer alan bu bölümde dinî bir şifa uygulamasına da yer verilmiştir.

On dördüncü bāb: Verem, bağır (karaciğer) veremi ve zātü'l-cenb (akciğer zarı iltihabı) rahatsızlıklarına yer verilmiştir.

On beşinci bāb: Bu bölümde öksürük ve yerekan (sarılık) hastalığının tedavisi üzerinde durulmuştur.

On altıncı bāb: Bu bölümde istiska (siroz) hastalığı türleri ve vücutta oluşan şişlere iyi geldiği belirtilen ilaçlardan bahsedilmektedir.

On yedinci bāb: Dalakla ilgili rahatsızlara ayrılan bu bölümde dalak büyümesi için önerilen bir yakı bulunmaktadır. Bu bölüm, tamamlanmamıştır.

3. Yazım ve Dil Özellikleri

Yazıldığı tarih belli olmayan *Risâle-i Tıbb* adlı eserin dil açısından dikkati çeken en önemli özelliklerinden biri, eklerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren örneklerle rastlanılmış olmasıdır. Bu eklerin bulunduğu kelimelerde genellikle ünlülerin yazılmaması ve hareke kullanılmaması ise bu konuda karar vermeyi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen eserde bazı eklerde tespit edilen veriler değerlendirildiğinde eserin XVIII. yüzyıla doğru yazılmış olabileceği düşünülebilir.

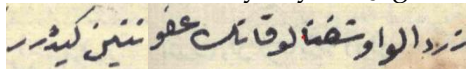
3.1. Yazım Özellikleri

Metinde bazı kelimelerde harekeli yazılışlar bulunmaktadır: *māl-i hūlyā*
3a/2, *dönmesin* 9a/14, *ayü ödin* 10b/12, *qaranfıl* 9a/13, *sirke*
5a/7, *böbür* 8a/3.

Kimi Türkçe kelimelerdeki ünlüler kimi zaman yazılmamıştır. İkili örnekler bulunmaktadır: *öksürüğe* 10b/1, *öksürüğe* 10b/5, *tavuş* 3b/12, *tavuş* 2b/8.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde belirtme hâl ekinin hemzeyle esre kullanılmadan gösterildiği örnekler bulunmaktadır (Yücel,2002:94). Metinde ünlüyle biten kelimelerden sonra buna benzer bir durum görülmektedir: *ağrı* 8b/1, *benefşeyi* 11a/11, *nişastayı* 8b/3.

Metinde “a” ünlüsü çoğunlukla elifle yazılmaktadır. Bunun yanı sıra medli yazılışlar da bulunmaktadır: *ağrısın* 6a/5, *ağın* 5a/3, *âdemüñ* 7b/12.

Türkçe kelimelerde vav elifle yazılmış olan sadece bir kelime vardır. Ayrıca Farsça bir kelimedede de aynı yazılış görülmektedir: *quru üzüm yeseler*
7b/17, *zerdälü ve şeftälü kanuñ* *Öfünetin giderir* 7b/7-8.

Kelimelerin bitişik yazılışlarına rastlanılmıştır: *ne-ğadar* 4a/1, *ne-ğadar* 8a/14.

Ön seste b ya da p'li yazılışlar bulunmaktadır: barmaq 10b/11, bişürüp 6a/1, perkide 5a/17, perkidüp 6a/7.

Ön sesteki ç ünsüzü bulunduran kelimeler çoğunlukla “çim” (چ) ile yazılmıştır: çıbanları 3b/5, çeñe 7b/9, çürük 5b/1, çiçegin 1b/15, çekseler 1b/14.

S ünsüzüyle başlayan ve kalın sıradan ünlü almış kelimeler ön seste çoğunlukla “sad”la yazılmıştır. Az da olsa ikili yazılışlara rastlanılmıştır: sıvık 5b/10, suyn 5b/12; sarustı 8b/6, şarı 10b/4.

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde kalın ünlülü Türkçe kelimelerde t (ط) harfi kullanımı yaygın olmakla birlikte ince sıradan kelimeler için kullanılan ince t ile yazılan kelimelere de rastlanılmaktadır (Kızılözen, 2019:406-414).

Ön seste kalın sıradan ünlü bulunduran kelimeler bir kelime dışında “t” ünsüzü tı (ط) ile yazılmıştır: tutan “tutan” 3a/4, turmayan “durmayan” 4b/15, turmasa “durmasa” 9a/9, tuta “tuta” 5b/13, tutağ “dudak” 7a/7; tozun “tozunu” 5a/2.

Zarf-fiil eki- up / -üp düzenli olarak “b” ile yazılmıştır: bulayup 5a/8, dögüp 2b/13, ezüp 2b/9, kurudup 2b/11.

3.2. Ses Özellikleri

3.2.1. Ünlü uyumları

Kalınlık-İncelik Uyumu

Metinde kalınlık-incecik uyumu -lık isimden isim ekinin kullanıldığı bir kelime dışında tamdır: *za'ifliğin* 9a/11.

Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Kelimelerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:

Metinde Türkçe kelimelerin düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kaldığı örnekler vardır: ayu 4b/13, eyü 8a/3, yağu 2b/6. Alıntı kelimelerde uyumlu

bir örnek bulunmaktadır: fısdık 8a/14.

Mehtap Alper

Eklerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:

Teklik 3. Kişi İyelik Eki: Metinde iyelik ekinin iç seste genellikle düz ünlüyle yazılmış örnekleri bulunmaktadır. Bu ekin yuvarlak ünlüyle yazıldığı örnek de vardır:

 gözine 2a/3, gözine 2a/5, dönmesin giderür 9b/8, üzerine 11a/3; şuyumı 4b/7. Bu ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde genellikle uyum dışı kalmakla birlikte yine bu dönem eserlerinde iç seste uyuma bağlandığı birçok örnek bulunmaktadır (Gökçe, 2009:1006).

İsimden İsim Yapma Eki -lık/-lik: Metinde -lık isimden isim yapma ekinin ünlüsünün yazıldığı örnek, ekin yuvarlak ve düz tabanlardan sonra uyumlu olduğunu düşündürebilir: şouqluğın 9b/1.

İsimden İsim Yapma Eki -lu/-lü: Batı Türkçesinde -lıg/-lig ekindeki ğ ve -g'lerin düşmesiyle yuvarlak ünlülü olan -lu sıfat yapma eki, düz ve yuvarlak tabanlardan sonra genellikle uyum dışı kalmıştır (Timurtaş, 1994:34). XVII. yüzyılda da bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi uyum dışı kalmış kullanımlarına rastlanılmıştır (Alper, 2012: 332). Yine aynı yüzyılda yuvarlak ünlülü tabanlardan sonra az da olsa düz ünlülü örneklerine rastlanmakla birlikte çoğunlukla uyuma bağlanmış görünmektedir (Develi, 1995: 100-103). Metinde bu ek, düz tabanlardan ve yuvarlak tabandan sonra

genellikle uyum dışı kaldığı görülmektedir: dürlü dürlü 1a/12, tatlu 2a/7, tatlu 9a/4, marazlu 10a/8, tuzlu 7b/4. Aynı kelimelerin uyumlu veya uyum dışı kaldığı da görülmektedir: siñirlice yaprağı 6a/5, siñürlüce yaprağın 7a/5.

İsimden İsim Yapma Eki -suz/-süz: Metinde olumsuzluk bildiren -sız isimden isim yapma ekinin düz ünlüyle yazılan örneklerinden birinde uyum dışı kalmış olduğu görülmektedir: zahmetsiz 1b/1, şusuzluğu 9b/3. Bu ekin ünlüsü, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak olmakla birlikte kimi zaman ise düz ünlülü görünmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde bu ekin ünlüsünün düzleştiği görülmektedir (Gökçe, 2009:1001-1002).

İsimden İsim Yapma Eki: -düz: “Gündüz” kelimesindeki isimden isim yapma eki düz ünlüyle yazılmıştır: gündizde 2a/6.

Fülden Fiil Yapma Eki -dır: XVII. yüzyılda düz tabanlı kelimelerden sonra dudak uyumuna girmiş örnekleri bulunan -dur- fiilden fiil yapma ekinin düzensizlik safhasının ağır bastığı görülmüştür (Kartallıoğlu, 2011: 258). Metinde de benzer bir durumdan söz edilebilir: itdirir 9a/14, qarışdırup 2a/9, qarışdırup 5b/1, qarışdırup 6

yapışdıralar 1b/8; qarışdırub 7a/7, yandırub 2a/1, yapışdırub 6a/16. Ayrıca bu ekin aynı kelimelerde uyumlu ve uyumsuz örnekleri de vardır: qarışdırub 3b/11, qarışdırub 2a/7. Yuvarlak tabanlardan sonra ise uyumlu örneklerine rastlanılmıştır: kuşdura 9a/15, kuşduralar 10b/17.

Geniş Zaman Eki -ur; -ir: Geniş zaman ekinde düz ünlü bulunduran kelimelerden sonra düzleşme eğilimi görülmektedir: ağrıdır 4a/9 , eridir 8b/12, perkidir 6a/9, bildirir 5a/15. Düz ünlü bulunduran birkaç kelime ise ters bir uyumsuzluk söz konusudur: endürir 8b/5, getürir 5b/16. Düz kelime tabanlarına gelen bu ekin ünlüsü kimi kelimelerde yazılmamıştır. Ekin bu kelimelerde uyuma girdiği düşünülebilir. Yuvarlak kelime tabanlarından sonra ise ekin uyumlu örnekleri bulunmaktadır: olur 4b/3, olur 7a/14. XVI. ve XVII. yüzyıllarda yuvarlak kelime tabanlarından sonra bu ekin az da olsa ters uyumsuz örneklerine rastlanılmıştır. XVII. yüzyılda ek, - ur biçiminde yazılmasına rağmen düz tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı olduğu görülmektedir (Kartallıoğlu, 2011: 318-335).

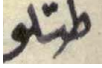

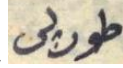

Zarf-fil Eki -duğda: Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülü eklerden olan biri olan(Gülsevin ve Boz, 2004:150) -duğda zarf-fiil ekinin ünlüsü metinde yazılmamıştır: sürme gibi olduğda 2b/4, koyulduğda “koyulaştığında” göze çekseler 2a/7.

Zarf-fiil Eki -u/-ü: bir oğa bulaşdıru 4b/17 deyü 1a/7.

Ek-Fiil: teklik 3. kişi ekinin yazıldığı örneklerde düz tabanlardan sonra uyumlu örnekleri bulunmaktadır: delildir 5a/10, mücerrebdir 10b/3, nâfi'Ödir 8b/5, bildirir 5a/15, eridir 10a/13. Yuvarlak ünlü bulunduran kelimelerden sonra ise ters uyumsuz örnekler tespit edilmiştir: eyüdir 8b/2, eyüdir 7b/12, şouğdır 10a/4. Bu ek, XVII. yüzyılda geçiş safhasına yakın görünmekte XVIII. yüzyılda ise çoğunlukla uyuma bağlanmış ve yuvarlak tabanlardan sonra ise ters uyumsuzluk gösteren örneklerine rastlanılmaktadır (Kartallıoğlu, 2011:261).

Mehtap Alper

görülmektedir: dürlü dürlü 1a/12, tatlu 2a/7, tatlu 9a/4, marazlu 10a/8, tuzlu 7b/4. Aynı kelimelerin uyumlu veya uyum dışı kaldığı da görülmektedir: siñirlice yaprağı 6a/5, siñürlüce 7a/5.

Ünsüz Değişmeleri

ķ>ħ Değişimi

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ķ>ħ değişimi görülen kelimeler bulunmaktadır (Gülsevin ve Boz, 2004:99). Metinde bu değişim örnekleri şöyledir¹: *ısfanāh* 7b/10, *kaşuħında* 11a/5, *yaħu* 7b/8.

ñ-n: XVIII. yüzyılda geniz ünsüzü ñ bazı eklerde dış ünsüzü “n”ye dönüşmeye başlamıştır. Bu durum, İstanbul ağzını diğer Anadolu ağızlarından ayıran bir özelliktir (Develi, 2001: 56). Metinde ilgi hâl ekinin dışı n sesine dönüştüğü tespit edilmiştir:

 göz-ün ve baş-uñ ağrısın gidere 2b/12, siñirlü yaprağ-ın şuyunu 4b/6-7,

göz-ün altında ve üstinde olan şişleri gidere 1b/10-11, göz-ün şızısın ve kanın keser 1b/14-15. Belirtme hâl eki +n'nin de ise bazı kelimelerde damak n'si ile yazıldığı

örnekler bulunmaktadır: *müşk* yaprağ-uñ şarāb-ıla kaynadup gāyet ağrıyan başa

ursalar 3a/2-315. Bu durumun ikili örneği de vardır: *siñirlice* yaprağ-uñ döğüp

ursalar 8a/7; siñürlüce yaprağ-ın çeyneyeler 7a/5.

Ünsüz Türemesi

vur-” fiili daima “ur-” biçimiyle geçmektedir: *uralar* 7a/9, 10b/19.

Ünsüz Uyumu

Metinde Ünsüz uyumu yoktur: *dişden* 7a/2, *ķulaķda* 4a/10.

3.3. Biçim Özellikleri

İsmin Hâl Ekleri

Belirtme Hâli Eki: *tuzı bala ķarışdırup başa ursalar* 3b/11 *gögüsde olan ağrıyı giderür* 8b/1-2, *gürüldüsini defş ider* 4b/14-15, *gönül dönmesin giderür* 9a/7-8.

Yönelme Hâli Eki: *ādemüñ başına* 3b/14, *şadır ķulağa* 4b/11, *yürege* 10a/10. Yönelme hâl ekinin eksiz kullanımlarına da rastlanılmıştır: *ķatı şişler ursalar* 11a/9, *siñirler eyüdir* 8a/12.

Bulunma Hâli Eki: *başda ve şaķaķda* 3a/1, *dilde ve ağızda* 5b/8.

Ayrılma Hâli Eki: *elekden* 1b/4, *tenden* 8a/11

¹ bk. (Timurtaş, 1994: s. 48-49).

İlgi Hâli Eki: **gözün** žulmātuñ 1b/4-5, siñirlerüñ ağrısına 8a/9.

Yön Gösterme Eki: *taşra* 10b/17, *üzre* 1a/13.

Vasıta Hâli Eki: *bal ile turpı yaķu idüp* 1b/9, *ķına ile ķarışdırup* 3a/6.

Fiil Kipleri

Metinde diğer tıp metinlerinde olduğu gibi ele alınan konular nedeniyle III. kişiye yönelik bir anlatım tarzı kullanılmıştır (Canpolat ve Önler, 2007: 15): *turp şuyın keçi ödiyle ķarışdırup şoñradan tutılan ķulađa tamzursalar fâÖide ide* 4b/8.

Görülen Geçmiş Zaman: *eyledüm* 1a/13, *getürdi* 1a/4, *diledi* 1a/8.

İstek Kipi : *ķuşduralar* 10b/17, *içe* 9a/10, *ola* 8a/9.

Şart Kipi: *daķsalar* 10b/7, *dürtsele* 3a/13 , *tamzursalar* 10b/7, *ursalar* 3b/11.

Gereklilik Kipi: Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi için özel bir ek bulunmamaktadır. O dönemde gereklilik -mak,-ma mastar ekleriyle ya da -sa şart ve -a istek kipleri üzerine gerek kelimesinin getirilmesiyle yapılmıştır (Korkmaz, 2009:693). Metinde gereklilik için -mak gerek” yapısı birkaç kez kullanılmıştır: *içmek gerekdir* 3b/9, *tamzurmaķ gerek* 4b/2-3. Ayrıca “-a gerekdür ”² yapısı bir yerde gereklilik için

kullanılmıştır: *gerekdür ki diğer diş ağrısı-çun* *ismin yaz-a* 6a/13-14.

Emir Kipi: teklik 2. kişi için -gil eki bir yerde geçmektedir: *bilgil* 1b/3. Emir teklik 3. kişi de geçmektedir: *olsun* 1a/6.

Ek-Fiil: teklik 3. kişi ekinin yazıldığı örneklerde düz tabanlardan sonra uyumlu

örnekleri bulunmaktadır: *delildir* 5a/10, *mücerrebdır* 10b/3, *nâfiÖdir*

8b/5, *bildirir* 5a/15, *eridir* 10a/13. Yuvarlak ünlü bulunduran kelimelerden

sonra ise ters uyumsuz örnekler tespit edilmiştir: *eyüdir* 8b/2, *eyüdir*

7b/12, *şouķdır* 10a/4. Bu ek, XVII. yüzyılda geçiş safhasına yakın görünmekte XVIII. yüzyılda ise çoğunlukla uyuma bağlanmış ve yuvarlak tabanlardan sonra ise ters uyumsuzluk gösteren örneklerine rastlanılmaktadır (Kartallıoğlu, 2011:261).

Fiilimsi Ekleri

Sıfat-Fiil Ekleri: *ğâyet ağrıyan başa* 3a/3, *ķarada olan ķaplubაğa ķanını* 3b/6; *buyurdukları* 1a/7; *ne-ķadar uyuşmuş balģam* 8a/14, *kesilmiş siñire* 8a/3.

Zarf-Fiil Ekleri: *ķarışdırup* 1b/11, *yandurup* 2a/1.

3.4. Söz Varlığı

Risâle-i Tıbb, adlı mensur eser sade bir dille kaleme alınmıştır: *şarı yağı ıssı idüp içseler öksürüğe nâfiÖdir* 10b/4; *evvelâ boyı encir ile yiseler göğüsde ne-ķadar uyuşmuş balģam*

²Benzer örnekler için bk. (Aktan,2002: 83)

Mehtap Alper

var ise gidere 8a/13-14. siñürlüce yaprağın çeyneyeler yahūd döğüp şuyın ağızda tutalar fāide ide 7a/5-6, zanbağ yağın sarŌ tutan ādemüñ yüzine tamzursalar fāŌide ide 3a/14.

Eserde kimi zaman alıntı kelimeler de kullanılmıştır: fetili 5a/7, ḥabbü'ş-šanaober 1b/5, māl-i ḥülyā 3a/2, šadeḫi 2a/14 vb.

Metinde Orta Türkçe döneminde geçen kelimelere de rastlanılmıştır: bağa "kaplumbağa" (yumurtasın) 3a/4, çığıdı "yüzde nokta nokta olan esmer leke, çil" 6b/6, devşürüp "derlemek, toplamak" 2b/11, gönül dön- "mide bulanmak, kusmak" 9a/8,

ğarañuluğı "karanlık" 2b/8, öpke³ "akciğer" 8b/10, öpkede "akciğerde" 8b/11, qarlağuc "kırlangıç" 7b/7, sağ yağı "sade yağ, tere yağı" 2a/9, sıvık "sulu" 5b/10, tamzurmak "damlatmak" 4b/2. Şu kelime ise kalıntı örnek olarak düşünülebilir: ağruşup "ağrımak" 4 (ğarnı) 10b/15.

Sonuç

Bu çalışmada tanıtımı yapılan ve başlıca dil özellikleri üzerinde durulan *Risâle-i Tıbb* adlı eser, Ankara Milli Kütüphanesi Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil YzA 671 numarada kayıtlıdır. Yazmada yazara dair bilgi bulunmamaktadır. Kırk bapın oluştuğu anlaşılan bu yazma eser, Büyük Selçuklular Dönemi'nde başlayan ve Osmanlı Dönemi'ne kadar devam eden eserlerde olduğu gibi arı bir dille yazılmış olan bir tıp metni görünümü taşımaktadır.

Anadolu sahasında yazılan diğer eserler gibi yazmada Oğuz Türkçesinin kimi yazım, ses ve biçim özelliklerinin bulunmaktadır. Anadolu sahasında yazılan eserlerde olduğu gibi bu yazmada da bazı kelimelerde "ğ>h" değişimi görülmesi, o döneme ait ses özelliklerden biridir. Gereklik için "-mak gerek" ve "-a gerekdür" yapıları kullanılmıştır. Emir kipi için bir kez "-gil eki" kullanılmıştır.

Eserde kimi eklerde görülen uyumlu ve ters uyumsuz örnekler ise daha sonraki dönemlere ait özellikler olarak görünmektedir. Bu uyum dışı kalan veya uyumlu görünen eklerin durumuyla ilgili eldeki verilerden hareketle eserin XVIII. yüzyılda istinsah edilmiş olabileceği düşünülebilir. Eser, bu yaklaşımla değerlendirildiğinde kimi tıp metinlerinin yazıldıkları dönemlerin veya kimi zaman da daha önceki dönemlere ait dil özelliklerini içeren metinler olabileceğini düşündürmektedir. Sayfaları eksik olan bu yazma eser, istinsah veya hekimin yararlandığı kaynakların etkisiyle de olsa arı bir Türkçeye tıp eseri yazma geleneğinin daha sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini örneklemektedir.

Risâle-i Tıbb adlı eserinin hem tıbbî söz varlığı açısından eski tıp çalışmalarına hem de dil özellikleriyle Türk diliyle ilgili çalışmalara katkı sağlayabilecek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

³ (öpke kelimesi için bk. Atalay, I: 128)

⁴ Ağruş: *ğarnı ağruşup* *içerisi şu ile tola*; hastalanma, ağrı, azap, ıstırap (Caferoğlu, 2011: 8)

Kaynakça

- Aktan, B. (2002). *Devletoğlu Yûsuf'un Vikâye Tercümesi* (İnceleme-Metin Dizin). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Alper, M. (2012). Hattat Mehmet Vasfî Efendi'nin "Hüs-n-ü Hat" Risâlesi ve Dil İncelemesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks* 4 (3) : 329-341.
- Atalay, B. (1986). "Divanü Lugâti't-Türk. Cilt-I " Ankara: TDK Yayınları.
- Atçeken, Z. ve Bedirhan, Y. (2012). Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi. 2. Baskı, Konya, Eğitim Yayınevi.
- Batmaz, M. (2013). Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayat, A.H. (2010). Tıp Tarihi. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (2011). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Canpolat, M. ve Önler, Z. (2007). İshâk bin Murâd Edviye-i Müfrede. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Cavlazoğlu, A. (2009). Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (1a-72a) (İnceleme-Metin-Sözlük). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Devellioğlu, F. (2012). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Aydın Kitabevi, Ankara.
- Develi, H. (2001). XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Develi, H. (1995). Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C. (1983). Yeni Tarama Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğan, Ş. (2010). Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri. *Turkish Studies, Volume 5/1*, (313-373).
- Gökçe, A. (2009). Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünsüz Uyumu. *Turkish Studies*, 4(3), 991-1012.
- Gülsevin, G. ve Boz, E. (2004). Eski Anadolu Türkçesi. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kartallıoğlu, Y. (2011). Klâsik Osmanlı Türkçesinde eklerin ses düzeni (16, 17 ve 18. yüzyıllar). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kızılözen, C. (2019). Dedem Korkut Kitabı'ndaki T Ünsüzünün Yazımı Üzerine. Doğumunun 120. Yılında Ahmet Caferoğlu Hâtıra Kitabı, İstanbul Üniversitesi-Türk Ocakları İstanbul Şubesi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 60 (1), 404-416.
- Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil bilgisi). 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Mehtap Alper

- Murad, S. (2019), "Tıp Terimleri" Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi. Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 14, 55-67.
- Önler, Z. (1990). Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I (Giriş-Metin). TDK Yayınları. Ankara.
- Önler, Z. (1999). Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifa II, Sözlük. Simurg, İstanbul.
- Önler, Z. (2020). Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. Risâle-i Tıb Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil YzA 671.
- Sertkaya, O.F. (1997). Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış, Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4-7 Eylül 1989, (Haz. Azize Aktaş Yasa, Sevay Okay Atılğan), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 349-359).
- Timurtaş, F.K. (1994). "Eski Türkiye Türkçesi XV. yy." Gramer, Metin, Sözlük. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Yoska, E. (2005). Türkiye Selçuklularında XIII. Yüzyıldaki Tıbbî Gelişmeler. Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Yücel, B. (2002). Mahmut Paşa, Adnî Divânı, Ankara: Akçağ Yayınları.